अनंतराव धोंडे उर्फ बाबाजी महाविद्यालय, कडा, तालूका आष्टी, जि. बिड राष्ट्रीय परिषद दि. १४ फेब्रूवारी २०२०

। विषय *

'ग्रामीण विकासात महिलांचे योगदान''

डॉ. पुरुषोत्तम वारलू रामटेके

समाजशास्त्र विभागप्रमुख व सहयोगी प्राध्यापक

चिस्तीया कला व विज्ञान महाविद्यालय,

खुलताबाद, जि. औरंगाबाद

प्रस्तावना :

महाराष्ट्र राज्य निर्मितीनंतर नियोजन काळात महाराष्ट्राचा, सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, तांत्रिक, शौक्षणिक आणि सांस्कृतिक क्षेत्रात प्रगती झालेली दिसून येते. आज आर्थिक, सामाजिक, राजकीय आणि शौक्षणिक क्षेत्राचा विचार करता पुरुषांच्या बरोबरीने स्त्रियांचा देखील सहभाग वाढलेला आहे. १९७० पर्यंत स्त्रीयांना ''चुल आणि मूल'' इथपर्यंत मर्यादित ठेवण्यात आले होते. १९७० साली ''ईश्वर बोसरप'' यांनी ''महिला आणि आर्थिक विकास'' हा ग्रंथ प्रकाशित करुन आर्थिक विकासात महिलांचा वापर करमा पद्धतीने करता येईल याचा अभ्यास करण्यात आला. बुखारेस्ट यांनी १९७० च्या जागतिक महिला परिषदेत ''महिला सक्षमीकरणाविषयी'' आपले विचार मांडले. १९७५ च्या म्ॉक्सिको येथील संयुक्त राष्ट्र संघटनेच्या परीषदेने ''१९७५ ते १९८५'' हे वर्ष ''आंतरराष्ट्रीय महिला वर्ष'' म्हणून घोषित करण्यात आले. आज घडीला स्त्री सक्षमीकरणासाठी अनेक उपाय योजना केल्या जात आहेत, तरी देखील समाजात महिलांना पुरुषांच्या तुलनेत दुय्यम स्थान देण्यात आलेले दिसून येते.

संशोधनाची उद्दिष्टये :

१. महाराष्ट्रातील महिलांच्या आरोग्य स्थितीचा आढावा घेणे.

२. ग्रामीण विकासातील महिलांचे योगदान अभ्यासावेत.

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी द्वितीय साधन सामग्रीचा वापर करण्यात आला आहे. संदर्भ ग्रंथ, मासिके, अहवाल, संशोधन पत्रिका, संशोधन पेपर, अग्रलेख, वर्तमान पत्र आणि संकेतस्थळांचा वापर संशोधनासाठी करण्यात आला आहे.

महिला आणि आरोग्य सुविधा :

आर्थिक आणि सामाजिक विकासासाठी आरोग्य हा महत्त्वाचा घटक आहे. २०१८ च्या ''त्ङ्गठ्ठथ्द्यण्र् ब्ल्ग्द्यठ्ठद्यड्ढद्म प्ड्ढदृढ्ढड्ढब्व्ब्त्थ्ङ्ग क्ष्दड्डत्ठ्ठ डड्ढद्रदृद्ध्य दृद द्यण्ड्ढ डठ्ठदत्न्म दृढ च्यठ्ठद्यड्ढद्म ठ्ठदड्ड छदत्दृद च्र्ड्ढद्धद्धत्यदृद्धत्ड्ढद्म - त्ङ्गठ्ठथ्द्यण थ्ध्ड्ड त्दड्ढड्ढन'' नुसार महाराष्ट्र आरोग्याच्या दृष्टीने देशात तिसज्या स्थानी आहे. परंतु शिक्षण आणि आरोग्याबाबतीत महिलांच्या स्थितीत समाधानकारक नाही. महाराष्ट्रात महिलांच्या स्थितीविषयी प्रादेशिक, जिल्हा, तालुका, शहरी आणि ग्रामीण भागानुसार फरक असलेला दिसून येतो. महाराष्ट्रात महिलांना खालील आरोग्य समस्या भेडसावतात.

१) जननक्षम आरोग्य - महाराष्ट्रात १९६१ ते २०११ पर्यंत जन्मदर व मृत्यू दरात घट होताना दिसून येते. परंतु माता मृत्यू, बाल मृत्यू यांची संख्या आजदेखील मोठी आहे. जानेवारी २०१६ ते २०१९ या कालावधीदरम्यान माता मृत्यू

आणि बालमृत्यूचे प्रमाण ८० हजार एवढे होते. प्रसुतीसमयी मृत्यू पावणाऱ्या महिलांचे प्रमाण आजदेखील लाखामागे ६१ एवढे आहे. बाल विवाह प्रमाण अधिक असल्यामुळे जननक्षमतेचे प्रमाण जास्त असलेले दिसून येते.

२) पोषणविषयक समस्या : अपुरा आणि कमी पोषण आहार असणे आरोग्याची मुख्य समस्या आहे. पोषण आहाराच्या अभावामुळे आदिवासी समाजात कुपोषणाचे जास्त असल्याकारणाने तेथे बाल मृत्यू व माता मृत्यूचा दर जास्त आहे. पोषण आहाराच्या कमतरतेमुळे कुपोषणाचे प्रमाण जास्त असल्याचे दिसते. एकूण गरोदर महिलांपैकी ५१.४ऽ महिलांमध्ये रक्ताचे प्रमाण कमी असून ४१ऽ महिलांचे वजन कमी आहे.

संसर्गजन्य आजार :

महिलांच्या बाबतीत संसर्गजन्य आजार ही एक मुख्य समस्या आहे. संसर्गजन्य आजारात महिलांचे प्रमाण ६०ऽ आहेत. स्वत:च्या आरोग्याची काळजी घेण्यात उदासिन असणाऱ्या महिलांमध्ये लैंगिक संसर्गजन्य आजाराचे प्रमाण जास्त आहे. आरोग्य मंत्रालय भारत सरकारच्या आकडेवारीनुसार महाराष्ट्रात संसर्गजन्य आजाराचे प्रमाण पुरुषांमध्ये ३५ऽ तर महिलांमध्ये ६५ऽ आहे. दारिद्रय, रूढी-परंपरा, शिक्षणाचा अभाव, परावलंबी इत्यादी कारणांमुळे मृत्यूमुखी पडणाऱ्या महिलांचे प्रमाण पुरुषांपेक्षा जास्त आहे.

ग्रामीण विकासात महिलांचे स्थान :

आर्थिक विकास साध्य करायचा असेल तर ग्रामीण क्षेत्राचा विकास होणे महत्त्वाचा आहे. महाराष्ट्रातील एकूण लोकसंख्येपैकी ५२.७ऽ लोकसंख्या कृषी क्षेत्रात कार्यरत आहे. वाढते औद्योगिकीकरण व नागरीकरणामुळे ग्रामीण लोकसंख्येच्या प्रमाणात घट झाली आहे. २०११ च्या जनगणनेनुसार महाराष्ट्रात ग्रामीण भागातील महिलांचा श्रमिक दल सहभाग दर ३८.९ऽ होता. एकूण कृषी मजूरांपैकी ४०ऽ कृषी मजूर म्हणून महिला कार्यरत होत्या. तर पुरुषांचे प्रमाण २१ऽ होते. २०११ मध्ये महिलांचा कार्य सहभाग दर ३१.१ऽ असून एकूण महिला कामगारांचे प्रमाण ग्रामीण भागात ४२.५ऽ होते. ग्रामीण भागातील महिला कामगारात ८१ऽ मुख्य कामगार आणि १९ऽ सिमांत कामगार होत्या.

२०११-१२ मध्ये ग्रामीण भागात स्वंयरोजगार करणाऱ्या महिलांचे प्रमाण ५३.४ऽ होते. नियमीत पगारदार महिलांचे प्रमाण ३.१ऽ, हंगामी महिला श्रमिकांचे प्रमाण ४३.३ऽ एवढे होते. विकासाच्या प्रक्रियेत भारतात महिलांना पुरुषांच्या प्रमाणात अल्प संधी असल्याचे दिसते. महिला एकूण कामापैकी ६६ऽ कामे अनुत्पादक स्वरुपाची करतात. ग्रामीण भागातील महिला असंघटित क्षेत्रात काम करताना दिसून येतात. त्यामुळे त्यांना कोणत्याही सामाजिक सवलती उदा. निवृत्ती वेतन, रजा इ. मिळत नाहीत. महिला कामगारांना पुरुष कामगारांच्या तुलनेत कमी वेतन देण्यात येते.

समारोप :

महाराष्ट्र हे भारतात आर्थिकदृष्ट्या सक्षम आणि पुढारलेले राज्य आहे. आर्थिक, सामाजिक, शैक्षणिकदृष्ट्या महाराष्ट्रात भिन्नता किंवा असमतोल विकास झालेला दिसून येतो. ग्रामीण विकासात महिलांचा सर्वात जास्त वाटा असताना देखील त्यांना दुय्यम दर्जाच समाजात दिला जातो. महिलांच्या आरोग्यविषयक समस्या देखील अधिक असून त्या समस्या कमी करण्यासाठी सरकारने कार्य करावे. महिलांच्या सर्वांगीण विकासासाठी राज्यांप्रमाणे समाजाने देखील कार्य करावे.

संदर्भ सूची :

१. पाटील सुभाष, (२०१९), "महाराष्ट्रातील महिलांची सद्यस्थिती व आव्हाने", अर्थसंवाद, खंड - ४३, अंक - २, कोल्हापूर.

२. पंडीत नलिनी, (२००८), "स्त्रिया आणि आर्थिक विकास", अर्थविचार, खंड - १.

३. श्रीवास्तव स., (२०१९), "देशातील अत्यवस्थ आरोग्य व्यवस्था", दै. लोकसत्ता, २२ फेब्रुवारी २०१९.

४. पाटील सुभाष, (२०१६), "भारतातील आरोग्यविषयक सद्यस्थिती", अर्थमीमांसा, खंड - ९, अंक - २.

५. क्द्दृध्ड्ढद्धदथ्ड्ढदद्य दृढ ग्ठ्ठण्ठ्ठद्धठ्ठन्न्ण्द्यद्धठ्ठ (२०१८), "क्ड़दृददृथ्र्ड़ च्द्धद्धध्ड्ढन्र दृढ ग्ठ्ठण्ठ्ठद्धठ्ठन्न्ण्द्यद्धठ्ठ २०१८-२०१९", ग्द्वथ्र्डठ्ठत्.

६. क्द्दृध्ड्ढद्धदथ्ड्ढदद्य दृढ क्ष्दड्डत्ठ्ठ, "च्ड्ढठ्ठद्यत्ड्डद्यत्ड़ठ्ठथ् द्रद्धदृढत्थ्ड्ढ दृद ज़्दृथ्र्ड्ढद ख्र्ड्डदद्वद्ध २०१२-२०१३", ग़ड्ढ्र क़ड्ढथ्ण्त्.